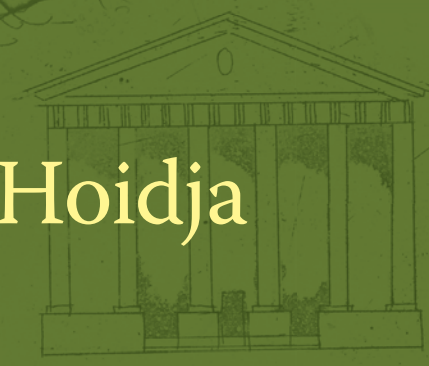
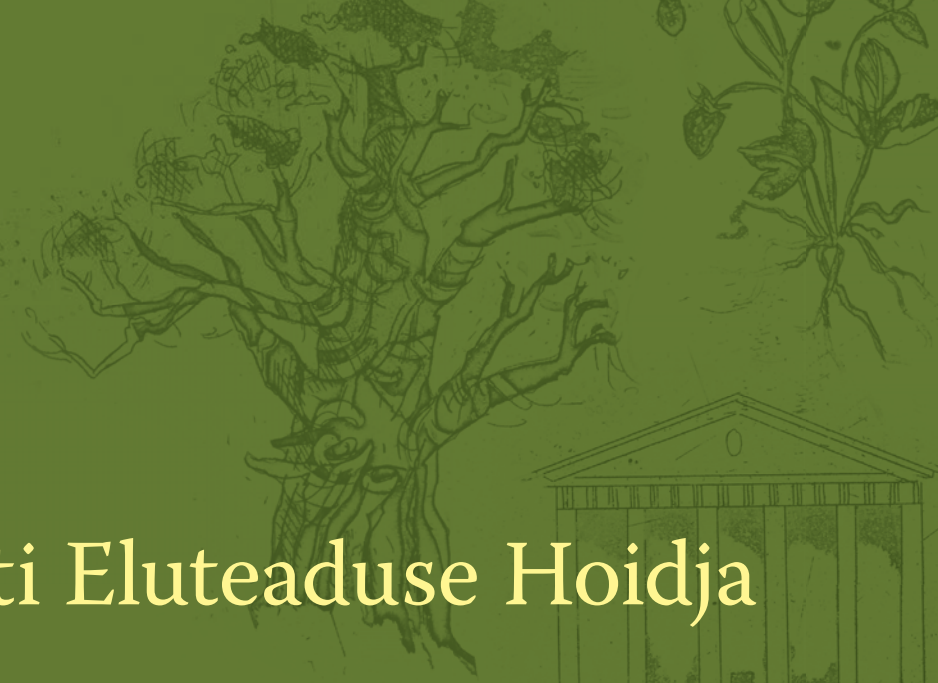

Eesti Eluteaduse Hoidja

EESTI
ELUTEADUSE
HOIDJA

Eesti Eluteaduse Hoidja

Toimetajad

Toomas Tiivel
Andres Koppel
Kalevi Kull

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tiivel, Toomas; Koppel, Andres; Kull, Kalevi (toim.) 2022.
Eesti Eluteaduse Hoidja. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kaanel: Fragment Vive Tolli graafilisest lehest „Eesti Eluteaduse Hoidja“ (1984)

Tagakaanel: Jäljed, mis ei löhu: viinamäetigu Puhtu bioloogiajaama trepil (foto: K. Kull)

Kaanekujundus ja küljendus: Kalle Paalits

Autoriõigus: tekstide autorid
ISBN 978-9916-27-059-2

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

Sisukord

Hoida loodusetundmist, eluteadust oma maa vaimus	7
1. Viktor Masing. Suvepäev Nigula rabas	10
2. Kalevi Kull. Eluteadus Eestis XX sajandil	16
3. Mart Viikmaa. Ümberpööratud geneetika. Jutuajamine üld- ja molekulaarpatoloogia instituudis	36
4. Fred Jüssi. Mõned kirjad	44
5. Tõnu Möls. Matemaatika ilu ja bioloogide probleemid	52
6. Hans Remm. Putukamäärajad	58
7. Andres Tarand. Jutuke jugapuudest	62
8. Juhan Ross. Kuhu lähed, inimene?	68
9. Toomas Frey. Vooremaa Metsaökoloogia Jaam. Looduse tasakaal ja bioloogiline produktiivsus	78
10. Rein Kuresoo. Muutused looduses on hakanud toimuma kiiremini	86
11. Ivar Puura. Elussüsteemide iidne tarkus	90
12. Toomas Kukk. Eesti taimestiku tundmine ja tutvustamine eesti keeles	94
13. Aleksei Turovski. Semiootik loomaaias	104

14. Jaan Viidalepp. Kuidas kliima muutumine liblikafaunas peegeldub?	110
15. Ann Marvet. Püha on maa	116
16. Kuulo Kalamees. Eesti mükoloogia minevikus ja olevikus	126
17. Urve Miller. Põhjamaade loodusmaastikud Hilis-Pleistotseenis	130
18. Vello Liiv. Eesti seente teadusfotod	136
19. Asko Lõhmus. Neljas Eesti	140
20. Ülo Maiväli. Ühe teadusbroileri mõlgutused	148
21. Aveliina Helm. Tulevik	154
22. Urmas Kõljalg. Ühe paiga elurikkuse andmed	160
23. Lauri Laanisto. Tõlkerännakud ja terminoloogilised eksisammud	170
24. Eerik Leibak. Maailma lindude eestikeelsetest nimetustest	182
25. Eesti Looduseuurijate Selts. Eesti looduse uurimise ja tundmise võlu	188
Eesti Eluteaduse Hoidja lugu	195
Nimeloend	199

24. Eerik Leibak

2020

Eerik Leibak (s. 1960) on pärit Tallinnast. Ta õppis Tartu Ülikoolis bioloogiat. Ta töökohaks on olnud Eestimaa Looduse Fond.¹²²

Ta tunneb väga hästi linde, aga samuti taimi. Ta on olnud mitme üle-Eestilise loodusinventuuri eestvedaja ja läbiviija, samuti looduskaitsealade kavandaja. Ta on Eesti linnuatlase peamisi tegijaid. Ta on konsultandina kaasa aidanud mitmete Eesti loodusfilmide valmimisele. Tema eestvõttel on korrastatud eestikeelsed lindude nimetused.

Siinne jutt on XXXIII J. V. Veski päeval „Eesti oskuskeel 2000” peetud ettekande kokkuvõte.¹²³

¹²² Vt intervjuusid temaga: Arusoo, Helen 2008. Eerik Leibak: „Uus reform on looduskaitse tasalülitamine”. *Loodusesõber* 6. – Kukk, Toomas 2016. Eesti on kümne tuhande soo maa. [Vestlus soode uurija ja kaitsja Eerik Leibakuga.] *Eesti Loodus* 8: 44–49.

¹²³ Varem ilmunud: Leibak, Eerik 2001. Maailma lindude eestikeelsetest nimetustest. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 46: 37–45. Siinse väljaande tarvis on autor tollast teksti pisut kohendanud ja ajakohastanud.

Eerik Leibak välitööl. (Foto: E. Leibaku kogust.)

Maailma lindude eestikeelsetest nimetustest

Nojah, me tullime Volli Pansoga vassikud ristimast. [...] Nendel ollid nimed koa antud, aga Salme, kis nendega kantseldab, ei oln nimedega rahul. Ütles, et põle kenad, oo igavad ja teistkolmat-moodi. Kõik nad ollid rusked ja peale Salme es tee keegid nendel vahet. Ühe endine nimi olli Punik – nüüd ristiti Rukkililleks. Looa tehti Ätseks. Siis tullid Nallernaat, Sinilill, Ööviil, Reseeda, Pojeng ja Loks. Ühe nudipea nimeks pandi Nelk. Vassikas – ja Nelk! Üks olli sihukse kurva näoga, kut oleks taal naeris eest ää varastatud või koardimängus laua alla aetud, ja Panso käskis selle nimeks panna Murtud Süda – ikka koa roosilill! Aga Salme ütles, et looma pilgata ei tohi, ja mullika nimeks pandi Võerasema.

Juhan Smuul, „Muhu monoloogid”

Eestikeelsete linnunimetuste komisjonide ajalugu algab 1920. aastast, mil Tartu Ülikooli juurde moodustatud eestikeelsete zooloogiliste oskussõnade komisjon asus ka ametlikke linnunimetusi välja töötama. Töö tulemusena ilmus ajakirjas *Loodus* 1922. aastal „Eesti lindude nimestik”, milles avaldatud nimetustest on suur osa kasutusel tänini.

Enamikul maailma lindudel eestikeelsed nimetused aga puudusid. Õppetöök, reisikirjades avaldamiseks jne. vajalikud nimetused enamasti tõlgiti, kusjuures sageli võis sama linnuliik eri allikais kanda

erinevat nimekuju. Sellise määramatuse lõpetamiseks moodustati 1972. a. ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi juurde eestikeelsete linnunimetuste komisjon, mis kümne aasta jooksul lõi maa-keelsed nimetused peaaegu kõigile mittevärvuliste ja osale värvuliste või jättis kasutusele seni kasutatud nimed. Jäikade taksonoomiliste põhimõtete ning suhtelise kiirustamise tõttu osutusid aga paljud nimetused vähesobivaiks; seetõttu võib vaid önn tänada, et 1970. aastate nimistu jäi trükis ilmumata (väiksem osa avaldati siiski *Loomade elu* lindude köites ning ENE/EE 2. väljaande algusköidetes).

Tekkinud olukorras jätkas komisjon 1991. aastal taas tööd; seoses Teaduste Akadeemia struktuuri ja funktsioonide muutumisega siirduti peagi Eesti Ornitoloogiaühingu juurde. Sajandivahetuseks olime üle vaadanud või moodustanud eestikeelsed nimetused umbes 1/3 kõigist maailma linnuliikidest, praeguseks 2/3. Seega võib töö vältada veel 10–15 aastat. Varasemad õpetlikud kogemused on aga näidanud, et liigne kiirustamine tuleks asjale vaid kahjuks.

Eesti linnunimetuste komisjoni töö põhi-eesmärgiks on anda igale maailma linnuliigile eestikeelne nimetus. Tegelikult tuleb komisjonil tööd jätkata ka pärast põhieesmärgi täitmist, sest lindude uurimine jätkub: kirjeldatakse uusi liike ja alamliike, täpsustatakse liikide taksonoomilist kuuluvust ja linnurühmade sugulust, muudetakse rahvusvahelist terminoloogiat jne. Seega tuleb silm peal hoida edaspidigi, kuid siis juba märgatavalt väiksema intensiivsusega kui töö praegusel etapil.

Komisjoni töö sihtgrupiks on kahtlemata üldsus. Nii ornitoloogid kui ka üliõpilased saaksid maailma linde käsitledes loomulikult hakkama ka üksnes teaduslike nimetuste kasutamisega – nii nagu see on

paratamatu entomoloogia, mükoloogia jpt. teaduste puhul. Linnuliikide üldarv on aga suhteliselt väike (10 000–11 000), samas on linnuhuvilisi märksa rohkem kui näiteks harrastusbrüoloogide ning meedias kajastatakse linde oluliselt sagedamini kui samblikke või ämblikke.

Siinkohal võiks märkida, et mõnel juhul võib täpse linnunimetuse kasutamisest isegi hoiduda. Olgu kaks erinevat näidet samast trükisest (Harper Lee *Tappa laulurästast*, Tallinn 1964, eestindanud Valda Raud). On kahetsusväärne, et lk 104 lubab tõlkija lastel nii palju, kui nad tahavad ja tabavad, lasta looduskaitsealuseid *siniraage* (tegelikult sininääre, inglise *Blue Jay*; soovi korral võinuks tõlkida ka *pasknääre*). Samas pean igati loomulikuks ja kohaseks, et raamatu kujundlikus pealkirjaski esinev *Mockingbird* (eesti *pilalind*) on asendatud meile omase *laulurästaga*. Teadusliku ja populaarteadusliku kirjanduse puhul oleks selline vabadus muidugi kurjast.

*

Komisjoni töö põhimõtted kujunesid välja juba 1970. aastail¹²⁴ ning on sellistena üldjoontes tarvitusel praegugi – erandiks küll kohanimede julgem kasutamine ning murdenimetuste vältimine troopiliste liikide nimetamisel. Muutunud on aga mõne põhimõtte tõlgendamine.

Komisjon on jätkuvalt lähtunud põhimõttest, et linnu põhinimetuse peab olema taksonoomiaga kooskõlas resp. ei tohi anda väärinfot linnu süstemaatilise

kuuluvuse kohta. Paraku laiendati seda käsitlust 1970. aastail kirjutamata seaduseni, nagu peaks eestikeelne nimetus üheselt peegeldama linnu taksonoomilist, täpsemalt – perekondlikku kuuluvust. See viis tulemuseni, et 1981. aasta töövariandis omistati näiteks vaid umbes 120-liigilise tormilindlaste sugukonna eri perekondade liikidele rohkesti erinevaid põhinimetusi nagu *marukas*, *merek*, *hallik*, *petrel*, *tormiliugur* jne. Taksonoomiliselt kahtlemata väga täpne – muidugi seni, kuni uute fülogeneetiliste uuringute käigus osa liike teistesse perekondadesse pole tõstetud. Praeguseks ongi see juhtunud – kas nüüd tulnuks hakata eestikeelseid nimetusi muutma?! Lähtuda võiks siiski tõigast, et ka teadusliku süstemaatika arenedes (muutudes) jääb liik (objekt) samaks, seega pole mingit põhjust ilmutada professionaalset kretinismi ja teha eestikeelse nimetuste lakkamatuid korrektiive – paitsi juhtudel, kui liik jagatakse kaheks või siis mõni vähetuntud troopiline liik paigutatakse suisa teise sugukonda või seltsi (siis peegeldaks põhinimetuse linnu süstemaatilist kuuluvust tõepoolest vääralt). Kuid selliseid juhtumeid on vaid üksikuid.

Et tegemist on eestlastele võõra rühmaga (ühtki tormilindlast Eestis alaliselt ei ela), mille liigid on üksteisega vägagi sarnased, oli komisjoni otsus antud näite puhul üksmeelne – kõigi tormilindlaste (ühe tavajärgse erandiga) põhinimetuseks peaks jääma *tormilind*. Seega kajastab põhinimetuse antud juhul liikide sugukondlikku kuuluvust, mis on nimetuse kasutajate jaoks optimaalse informatiivsusega (kokku enam kui 2000 linnuperekonna süstemaatilist kuuluvust ei suudaks meeles pidada ka professionaalsed ornitoloogid, saati siis juhukasutajad). Paljudel juhtudel arvestati sellist lähenemist küll varemgi – kas

¹²⁴ Vt. Kumari, Eerik 1984. *Eesti lindude välimäärja*. 4. trükk. Tallinn, lk 185.

kujutaksite ette, et kuuest pingviiniperekonnast vaid ühe perekonna liikide põhiniimetuse oleks pingviin ja ülejäänud viiel midagi *à la meret, hallik* jne?

Liigi perekondliku kuuluvuse absolutiseerimine pole olnud omane mõistagi mitte üksnes ornitoloogidele, vaid selle õnge on läinud ka paljud teised nimekomisjonid. Nii näiteks muudeti taimeperekonna *Hieracium* poolitamisel *karvase hunditubaka* maa-keelne nimi *harilikuks karutubakaks*, kuigi Eestis vägagi sage liik on ikka endine, ja Albert Üksipi elutöö käsitlejad peavad nüüd arvestama, et teadlane uuris lisaks hunditubakatele ka karutubakaid (millest ta küll ise teadlik polnud). Õigluse huvides mainisin samas, et näiteks kord salati, kord omaette perekonda kuuluv *tatari piimikas* on taksonoomilistest muudatustest hoolimata oma eestikeelse nime siiski säilitanud.

Oleme linnunimetuste komisjonis püüdnud säilitada varem (1920–1990) avaldatud nimetusi, kui need on osutunud vähegi kõlblikuks. Eestis elavate liikide puhul oleme teadlikult leppinud ka „kõlbmatute”, sh süstemaatilist kuuluvust väärtalt peegeldavate nimetustega nagu *toonokurg* ja *vaenukägu*, sest nende muutmisest tulenev segadus kaaluks üles taksonoomilise õigsuse õilsad põhimõtted. Mõnel juhul on selline nimetus säilitatud sünonüümina (*piiritaja* e. *piirpääsuke*), kasvõi vältimaks „Piiri-pääri, piiritaja” tüüpi libafolkloori.

Erinevalt varasematest suundumustest tunnustame niisiis ka sünonüümiat – Eesti liikide puhul siis, kui

* ametliku põhiniimetuse kõrval on laialt tuntud sünonüüm (*ronk* e. *kaaren, väike-lehelind* e. *silksolk*);

- * praeguse ametliku põhiniimetuse võiks kaugemas tulevikus välja vahetada – esialgu on uue põhiniimetuse soovitav kuju mõistagi vaid sünonüümi staatuses (*karvasjalg-kakk* e. *laanekakk, kaljukotkas* e. *maakotkas*);
- * tahetakse meil elavat epiteedita nimetusega liiki võrrelda ta sugulasliikidega (*hakk* e. *harilik hakk, kuldnokk* e. *harilik kuldnokk*);

maailma liikide puhul siis, kui

- * sünonüüm pakub lühemat nimekuju (*savanni-frankoliinkana* e. *savannifrankoliin*);
- * taksonoomilist kuuluvust peegeldava põhiniimetuse kõrval on tavakohaselt kasutusel olnud teine nimekuju (*nagalandi helmesfaasan* e. *nagalandi tragopan*);
- * põhiniimetuse on juurdunud, sünonüüm aga peegeldab taksonoomilist kuuluvust (*roosapõsk-lembelind* e. *roosapõsk-lembepapagoi*) – niisiis vastupidine juhtum eelmisele;
- * sünonüüm sisaldab kohalikku nimekuju (*india marabu* e. *argala, hele-raudkull* e. *šikra-raudkull*);
- * sünonüüm täpsustab liigi omadusi (*teohaugas* e. *soo-teohaugas*), eriti monotüüpse liigi puhul.

Märksa raskem on üldistatult välja tuua välistatavaid põhimõtteid, sest nimetuste mitmekesisuse juures oleme neid üksikujuhtudel ka ise teadlikult rikkunud. Kui vähegi võimalik, püüame siiski vältida

- * *-ik* ja *-lane*-lõpulisi nimetusi (selliste nimetuste puhul jääks sageli selgusetuks seegi, et tegemist üldse linnuga; *-lane*-liite puhul oleks oluliselt raskendatud ka sugukonnanimetuse moodustamine: *hänilane* -> *hänilaslased?*);

- * siiani käibel olevate murdenimetuste kasutamist troopiliste jms. liikide nimetamiseks – 1970. aastail püüti just selliselt velmata nimetusi *piho*, *roogas*, *hüüpel*, *tikk*, *ütt* (kuid lõplikult hääbunustest oleme kasutusele võtnud näiteks nimed *sidrik* ja *päll*, mõistagi sama linnurühma piires);
- * muude tähendustega sõnu (1970. aastail kasutusele võetud nimetustest jätsime kõrvale *leediku*, kuid ei hakanud veelkord muutma *lauku* kui Eestiski elavale linnule omistatud nimetust);
- * liigseid või kohatuid lühendusi (millest ilmekaim kahtlemata 1970. aastate *paradiisik paradiisilinnu* tähenduses);
- * toormugandusi ladina jt. indoeuroopa, semihami, kaukaasia jm. raskesti häälduvaist keelist. Et oleme neid vältinud, olgu järgnevad taunitavad näited toodud taimeriigist: *saksegotea* (*Saxegothaea*), *fillüürea* (*Phillyrea*), *makluura* (*Maclura*), *kloroofora* (*Chlorophora*) jne, jne. Positiivse programmi osas saab küll kohe märkida, et bantu, malai-polüneesia, jaapani, mitmed indiaani keelkonnad ja harvem muudki pakuvad läänemeresoomlastele see-eest vägagi sobilikke mugandusvõimalusi (*kiivi*, *tangara*, *menebiki-kägu*); iseasi vaid, palju õnnestub saada vastavat allikmaterjali.

Linnu põhিনিimetuse ette käivate epiteetide valikul on võimalusi ohtralt. Oleme püüdnud ka kaugeimatele linnuliikidele anda kõige informatiivsemaid, s.t diagnostilisemaid epiteete – ja see on meie tegevuse üks põhilisi aeglustajaid. Oleks ju nii lihtne tõlkida vastav sõnaosa ladina, inglise või prantsuse keelest (kus on nimetused ammuilma olemas kõigile maailma lindudele), kuid sageli viiks just see väheütleva või eksitava

eestikeelse nimetuse loomiseni. Toon vaid ühe, arusaadavuse huvides väljamõeldud näite, miks see võib olla nii. Kujutleme näiteks XVIII sajandi ingliskeelset ornitoloogi, kes on just asunud kirjeldama maailma esimest tiiruliiki. Et lastud isendi tähelepanuväärseimaks tunnuseks on must pealagi, annab hr. Smith liigile nimeks *Black-headed Tern* (mustpea-tiir) – ja inglise traditsioone arvestades püsiks see tänaseni samana, kuigi ka kõigi hiljem kirjeldatud tiiruliikide pealagi on musta värvi. Eestikeelse nimetusena kasutuselevõetuna oleks *mustpea-tiir* sama vähe informatiivne kui *ükspea-tiir*, niisiis tuleb lihtsa tõlkelaenu tegemise asemel otsida muid, diagnostilisemaid tunnuseid. Enamasti oleme sellega ka hakkama saanud ja seega on meie linnunimetuste komisjoni töö tulemus võrreldav näiteks Islandi või Soome kolleegide tööga: erinevalt enamikust ülejäänud Euroopa keeltest pole nemadki rahvuslikke linnunimetusi luues tegelnud pelga tõlkimisega suuremate naabrite keeltest.

Liigiepiteetide käändelisust on pahatihti peetud vaid kokkuleppeliseks.¹²⁵ Mõnel juhul on see tõesti nii – näiteks elupaika märkivad epiteetid on kord nimetavalised (*aed-roolind*, *merikajakas*), kord omastavalised (*nõmme-põõsalind*, *laanenäär*); sama kehtib mütoloožiliste (*tontpart*, *õnnetihane*) epiteetide puhul. Muudel juhtudel on tava üsna selgelt välja kujunenud: nimetavalised liigiepiteetid kajastavad värvust (*viker-viigipapagoi*, *koldvint*), kujundlikku seost (*pärilkana*, *teemanttuvi*), suurust (*hiid-tormilind*, *pisirisla*), eluviisi (*ränd-pronkskägu*, *erakrastas*),

¹²⁵ Vt nt Kumari, Eerik 1980. Maailma lindude eestikeelsetest nimetustest. *Eesti Loodus* 8: 525–529 (lk 527).

iseloomulikku kehaosa või kehakuju (*händkakk, suurnokk-vint, sirehaugas*) või sarnasust (*nunn-kivitäks, herilas-udelind*), omastavalised aga toitu (*herilaseviu, sipelgatäks*), levilat (*küprose põõsalind, evengi tsiitsitaja*), seost taimedega (*baobabipelikan, männi-papagoi*) ja ilmakaart lähiliikide leviku või Eesti suhtes (*põhja-kroontuvi, kirdekaur*).

Sellest loetelust on välja jäänud isikunimed ja seda põhjusel, et nende kasutamist liigiepiteedina oleme reeglina vältinud. Liigi nimetuse pühendamine oma õpetajale, naissõbrale, rahastajale jne. on küll esmakirjeldaja õigus teadusliku (ladinakeelse) nimetuse puhul, kuid vastavaid kajastusi rahvuskeelis (nt. võimalikud *Blythi roolind, Lucy koolibri*) on pidanud põhjendamatuks nii meie kui ka näiteks Soome komisjon.

Ortograafilistes küsimustes on linnunimetuste komisjon hoidunud jalgratta leiutamisest; lisaks keele üldnormidele oleme järginud vaid mõnda kujunenud tava. Nii näiteks kirjutavad zooloogid värvust kajastava epiteedi põhisõnaga kokku (*hallvares, valgevaal*), botaanikud aga lahku (*hall käpp, valge ristik*). Kas aga epiteedina kasutada *chaco-* või *tšako-*, *kalifornia* või *california*, *haiti* või *hispaniola*, jäägu juba vastavate spetsialistide otsustada.

Kuni sajandivahetuseni oli komisjoni töö üheks osaks ka tõlkijate-toimetajate päringutele vastamine, sest üldkättesaadav väljund tollal puudus. Üsna sageli võtsid meiega ühendust näiteks Eesti Televisioon (ETV), kirjastus „Varrak”, Eesti Entsüklopeediakirjastus ja ajakiri *Akadeemia*, kui nimetada vaid esimesena meenuvaid mitte-erialaseid asutusi. Paljude muude väljaannete puhul tuli aga paratamatusena „nautida” linnunimetusi *à la sametvares pro tõmmuvaeras* (ingl. k. *Velvet Scoter*). Seni kinnitatud eestikeelsed linnunimetused on internetis leitavad alates 2001. aastast;¹²⁶ kõigi ülejäänute osas aga loodame jätkuvalt, et kasutajad pöörduvad oma küsimustega otse komisjoni poole.¹²⁷

¹²⁶ <https://www.eoy.ee/ET/23/birdnames/>.

¹²⁷ *Tänuavaldused*. Tollased komisjonikaaslased Vilju Lilleleht, Ruth Ling, Aivo Lõhmus ja Asko Lõhmus vaatasid käesoleva teksti üle ning tegid mitmeid täiendusi ja parandusi. Häid ideid, vaatenurki ja mõtteainet olen saanud taimenimetuste komisjoni liikmelt Toomas Kukul.